

UOT - 330.322:336.22

«İnvestisiya» və «kapital» anlayışlarının mahiyyəti: mikroiqtisadi və makroiqtisadi yanaşmalar

Bağış Sabir oğlu Əhmədov*
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Məqalənin yazılmasında məqsəd «investisiya» və «kapital» anlayışlarının dəqiqləşdirilməsindən ibarətdir. Belə ki, iqtisadi ədəbiyyatda bu anlayışlar çox müxtəlif mənalarda işlədilir və bəzən də dəqiq çərçivəsi müəyyən edilmədən istifadə edilir. Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün müqayisə, sistemli yanaşma, analiz və sintez metodlarından istifadə edilmişdir. Aparılmış tədqiqatın nəticəsində «investisiya» və «kapital» anlayışlarının mahiyyəti dəqiqləşdirilmiş, həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səviyyələrdə investisiyanın və kapitalın tərkibinə daxil olan elementlər müəyyənəşdirilmişdir. Məqalədə verilmiş müddəaların investisiya və kapital yığıcı məsələlərinin daha dərinə dərk edilməsi baxımından əhəmiyyəti vardır. Araşdırmalar göstərir ki, investisiya və kapitalla əlaqədar aparılmış tədqiqat işlərində «investisiya» və «kapital» anlayışları müxtəlif mənalarda işlədilmişdir. Bu tədqiqat işi belə fərqli yanaşmaları azaldacaqdır. Burada bu anlayışların müəyyən edilməsində ortaya çıxan problemlər ilk dəfə ətraflı şəkildə şərh olunmuş, onların mahiyyəti dəqiqləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *investisiya, kapital, kapital yığıcı, vergi qanunvericiliyi.*

1. Giriş

Milli iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulması, texniki tərəqqinin təmin olunması, məşğulluq və gəlirlərin səviyyəsinin artırılması və s. kimi məsələlər investisiya prosesində həll edilir. İnvestisiya kapital yığıcısına gətirib çıxarır ki, bu da ölkənin istehsal imkanlarının artması hesabına məhsul və xidmətlərin buraxılışı potensialını

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Bakı şəhəri, AZ1000. İstiqlaliyyət küç., 6.
bahmadov@gmail.com

artırır. Həmçinin, makroiqtisadi baxımından investisiya ölkədə çəkilən xərclərin əhəmiyyətli və dəyişən hissəsidir və onun azalması və ya artması məcmu tələbə ciddi təsir etməklə ölkədə məhsul və xidmətlər buraxılışının həcmi və məşğulluğun səviyyəsini müəyyən edir.

«İnvestisiya» anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə fərqlilik bu anlayışın müxtəlif səviyyələrdə ayrı-ayrı mənalara kəsb etməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, mikroiqti-sadi və makroiqtisadi səviyyələrdə «investisiya» anlayışına fərqli şəkildə yanaşırlar. Makroiqtisadi səviyyədə mövcud kapitalla investisiya qoyuluşları onun yenidən bölüşdürülməsinə səbəb olur ki, bu da ölkə miqyasında ümumi investisiya qoyuluşu-nun həcmi dəyişməsinə səbəb olur. Belə halda, mövcud kapitalın alınması alıcı tərəfindən investisiya hesab edildiyi halda, bu makroiqtisadi səviyyədə investisiyanın ümumi həcminə daxil edilmir. Həmçinin, investisiyanın uçuşu ilə əlaqədar yaranan problemlərlə də bağlı olaraq «investisiya» anlayışının çərçivəsi fərqli olur. Bu baxım-dan, ilk növbədə, mikroiqti-sadi səviyyədə «investisiya» anlayışının mahiyyəti aydın-laşdırılacaq, sonra isə makroiqtisadi səviyyədə bu anlayışa yanaşma müəyyənləşdiriləcəkdir.

İnvestisiya iqtisadi sistemdə fəaliyyət göstərən kapitalın həcmi artırılmasıdır, yeni məhsuldar resursların təklifinin artırılmasıdır [1, s. 13]. Bu baxımdan, investisiya kapi-talın yaradılması ilə əlaqədardır və «investisiya» anlayışı ilə yanaşı «kapital» anlayışının da dəqiq müəyyən edilməsinin investisiya məsələlərinin tədqiqi baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır.

2. Ümumi nəzəri yanaşmalar

Kapital müəyyən anda ehtiyatı, investisiya isə müəyyən dövr ərzində axını göstərir. Yeni kapitalın həcmi müəyyən vaxt anında müəyyən etmək mümkündürsə, in-vestisiya yalnız müəyyən dövr ərzində ölçülə bilər. Kapitalın arzu olunan səviyyəsinin müəyyən edilməsi ilə investisiya axınlarının arzu olunan normasına dair qərar arasında fərq vardır. Müəyyən dövr üzrə əsas kapitalla investisiyanın arzu olunan axınlarını hesablamaq üçün əsas kapitalın həmin dövrün sonunda arzu olunan (optimal) həc-mindən həmin dövrün əvvəlindəki həcmi çıxmaq və həmin dövrdə istehlak olunmuş əsas kapitalın həcmi əlavə etmək lazımdır. Deməli, müəyyən t dövründə əsas kapi-tala investisiya axınlarının (I^*_t) arzu olunan həcmi aşağıdakı kimi müəyyən oluna bilər:

$$I^*_t = K^*_t - K_{t-1} + \delta K_{t-1} \quad (1)$$

Burada,

K^*_t və K_{t-1} - əsas kapitalın t dövrünün sonunda arzu olunan həcmi
və əvvəlindəki faktiki həcmi.
 δ - kapitalın illik istehlak norması.

Klassik iqtisadçılar «investisiya» anlayışından geniş istifadə etməmişlər. Onlar kapitalı iqtisadi resurslardan biri kimi araşdırmışlar. Belə ki, ingilis iqtisadçısı Adam Smit qeyd

edirdi ki, «hər hansı bir şəxsin öz gəlirlərindən etdiyi qənaəti, o, özünün kapitalına əlavə edir»; o, bu qənaəti ya əlavə sayda məhsuldar fəhlələrin saxlanması sərəf edir, ya da başqasının bunu etməsi üçün bu qənaəti müəyyən faizlə, yəni mənfəətdən müəyyən pay almaqla borc verir. Ayrı-ayrı şəxsin kapitalının yalnız illik gəlir və ya mənfəətdən qənaət edilən məbləğ qədər artdığı kimi, ayrı-ayrı şəxslərin kapitallarının cəminə bərabər olan bütün cəmiyyətin kapitalı da bu yolla artırıla bilər [2, s. 421].

Belə yanaşma klassik nəzəriyyənin «təklif nəzəriyyəsi» olması ilə əlaqədardır. Bu zaman kapital cəmiyyətin malik olduğu sərvətin bir hissəsi hesab edilir. Lakin sərvətin hansı hissəsinin kapitala aid olduğuna dair fərqli fikirlər mövcuddur. İngilis iqtisadçısı A.Marşal qeyd edirdi ki, real həyatda kapitala aid olan şeylərlə, kapitala aid olmayan şeylər arasında dəqiq fərq yoxdur [3, s. 48].

Bu fikir əsas kapitalın statistikasının aparılmasında da üzə çıxır. Belə ki, Milli Hesablar Sistemi - 93-də qeyd edilir ki, istehlakla əsas kapitalın ümumi yığımı arasındakı sərhədi müəyyən etmək praktiki baxımdan heç də həmişə asan deyil. Bəzi fəaliyyət növləri həm onların istehlaka aid edilməsi üçün elementlərə, həm də yığma aid edilməsi üçün elementlərə malikdir [4, s. 9].

Avstriya iqtisadçısı E.Bem-Baverk qeyd edir ki, kapital insan tərəfindən istehsal edilmiş istehsal vasitələrinin, yeni keçmiş istehsal prosesində yaradılmış, bilavasitə istehlak üçün deyil, yeni nemətlərin istehsalı üçün xidmət etməli olan nemətlərin məcmusunu əks etdirir [5, s. 24]. İngilis iqtisadçısı A.Marşal da bu mövqedən çıxış edərək göstərirdi ki, insanın kapitalı, gündəlik bazar həyatında qəbul olunmuş dildə adətən sərvətin pul formasında gəlir əldə etmək və ya daha geniş mənada ticarət-sənaye fəaliyyəti vasitəsilə satın alma üçün ayırdığı hissəsi kimi müəyyən olunur [3, s. 132].

Göründüyü kimi, yuxarıda qeyd edilən yanaşmalarda gəlir qazanmaq məqsədilə istifadə edilən sərvət kapitala aid edilir. Bununla yanaşı, fransız iqtisadçısı L.Valras uzunmüddətli istifadə edilən istənilən neməti əsas kapitala aid edirdi [6, s. 150]. Amerika iqtisadçısı İ.Fişer isə sərvətin müəyyən vaxt anında mövcud olan ehtiyatını kapital adlandırır [7, s. 52]. Belə yanaşma ingilis iqtisadçısı A.Smitin yanaşmasına yaxındır. A.Smit insanın malik olduğu ehtiyatı iki hissəyə bölür. İnsanın gəlir əldə etmək istədiyi hissə kapital adlanır, digər hissəsi isə istehlaka sərəf edilir [2, s. 305].

Göründüyü kimi, A.Smit sərvətin gəlir gətirən hissəsini kapitala aid edirdi. İ.Fişer isə qeyd edirdi ki, kapital sərvətin istənilən xüsusi hissəsi və növü ilə məhdudlaşmır, ona müəyyən zaman anında mövcud olan bütün sərvət və ya bu sərvətə olan mülkiyyət hüquqları, və ya da bu sərvətin və ya ona olan mülkiyyət hüququnun dəyəri aiddir [7, s.183].

Göründüyü kimi, İ.Fişer müəyyən zaman anında insanların, müəssisələrin və cəmiyyətin malik olduğu sərvəti və ya onun dəyərini kapital adlandırır. İ.Fişer həmçinin «kapital» anlayışının həm «kapital əmtələri» və «kapitalın dəyəri» anlayışlarını ifadə etdiyini göstərirdi. İndiki dildə desək, kapitalı həm natural, həm də dəyər ifadəsində ifadə edirdi. Bu ifadələrdən ilk dəfə amerika iqtisadçısı C.Klark istifadə etmişdir. O, kapitalı natural ifadədə «kapital əmtələri», dəyər ifadəsində isə «kapital» adlandırır. Və qeyd edirdi ki, kapitala mobillik verən onun dəyər ifadəsidir.

Kapital əmtəələrini bir istehsaldan digərinə istiqamətləndirmək elə də asan deyil [8, s. 72]. Bununla yanaşı, C.Klark kapitala yalnız istehsalda istifadə edilən maşın, avadanlıq, alət, xammal və material və s. aid edirdi. İ.Fişer kapitalın balans və bazar dəyərini fərqləndirirdi və kapitalın bazar dəyərini onun «gəlir gətirmək qabiliyyəti» ilə izah edirdi. O, göstərirdi ki, ehtiyatın faktiki qiyməti «əldə ediləcək gəlirlərin kapitalizasiyasına» bərabərdir, bu da çoxlu amillərdən asılıdır. İngilis alimi C.Xiks də göstərirdi ki, kapital əmtəələri bütün hallarda sonrakı dövrlərin ehtiyaclarını (tələbatlarını) ödəmək üçün istifadə edilə bilər. Bu tərif eyni bir məhsulun həm kapital, həm də istehlak məhsulu olmasını istisna etmir [9, s. 7]. Məsələn, minik avtomobili həm cari, həm də gələcək tələbatları eyni zamanda ödəyə bilər.

İ.Fişer də əsasən bu yanaşmaya yaxın bir mövqedən çıxış edirdi. O, qeyd edirdi ki, gəlirlər birincisi, kapitalın onun mənbəyi olduğunu, ikincisi, kapital sahibləri ondan faydalananlar olduğunu nəzərdə tutur [7, s. 121]. Bu zaman gəlir dedikdə, istənilən fayda axınları nəzərdə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, onun təklif etdiyi nəzəriyyə kapital nəzəriyyəsiindən çox investisiyanın nəzəri məsələlərini əhatə edirdi. Müasir dövrdə mikroiqtsadi səviyyədə investisiya proseslərini izah edən zamanlararası nəzəriyyə məhz İ.Fişer tərəfindən yaradılmışdır.

Fikrimizcə, sərvətin o hissəsini kapitala aid etmək olar ki, bu sərvət gəlir və ya iqtisadi fayda əldə etmək məqsədilə istifadə edilir. Kapital istehsal amillərindən biridir. Bu baxımdan, istənilən kommertiya fəaliyyətində istifadə edilən sərvət kapitala aid edilir. Bura həm əsas kapital, həm də dövriyyə kapitalı aiddir. Bununla yanaşı, bəzən bir sıra fəaliyyətlərdə (məsələn, təhsil, səhiyyədə) istifadə edilən sərvətdən bilavasitə gəlir əldə edilmir, lakin mahiyyətinə görə bunlar kapital hesab edilir. Çünki bu sərvət xidmətlərin (faydalı səmərənin) yaradılmasında istifadə edilir. Bu baxımdan, kapital cari istehlak üçün deyil, gələcək faydaların əldə edilməsi üçün nəzərdə tutulur. Yaşayış mənzilləri və evləri də kapitala aid edilir. Çünki, birincisi, bunlar tikintinin məhsuludur və nisbətən uzun müddətə yaradılır, ikincisi, bu mənzillərin kirayəsi hesabına gəlir əldə etmək imkanları böyükdür. Belə halda alternativ xərc kimi, yaşayış mənzillərinin və evlərinin kirayə xərclərini müəyyən etmək mümkündür. Qalan digər uzunmüddətli istifadə edilən fərdi istehlak şeyləri kapitala aid edilmir.

«İnvestisiya» anlayışı əsasən Keyns nəzəriyyəsiində geniş yer almışdır. Bu hal Keyns nəzəriyyəsinin «tələb» nəzəriyyəsi olması ilə əlaqədardır və investisiya xərcləri isə tələbin ən dəyişkən komponenti hesab edilir.

3. Mikroiqtsadi yanaşma

Mikroiqtisadi baxımdan ümumi şəkildə investisiya, gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir [10]. İnvestisiya, mahiyyətcə, gələcək naminə indikini qurban verməkdir. Lakin indiki dəqiq məlumdur, gələcək isə həmişə qeyri-müəyyəndir. Buna görə də, investisiya gələcəkdə qeyri-müəyyən faydaların əldə edilməsi naminə cari dövrdə müəyyən xərclərin çəkil-

məsidir [11, s. 509]. Zaman amili investisiyanı müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Bütövlükdə, insan fəaliyyəti zamanla ayrılmaz şəkildə əlaqəlidir. Belə ki, tətbiq edilən vasitələr həmişə indiki zamanda həyata keçirilir, bunların vasitəsilə əldə edilməsi nəzərdə tutulan məqsədlər isə gələcəkdə reallaşır. Bu baxımdan, bazar iştirakçılarının istənilən seçimi zamana görə üstünlük vermə elementinə malik olur. Buna görə də, geniş mənada «investisiya» anlayışı gələcəkdə əlavə gəlir götürmək məqsədilə pul vəsaitləri üzərində müəyyən vaxt ərzində və müəyyən risk əsasında sərəncam hüququnun itirilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, pulu indi və müəyyən məbləğdə vermək lazım gəlir, əgər gəlir əldə edilirsə, sonralar əldə edilir və onun kəmiyyəti də məlum olmur. Bununla əlaqədar olaraq bəzi hallarda əsas amil zaman (məsələn, dövlət istiqrazları üçün), bəzi hallarda əsas amil risk olur (məsələn, adi səhmlərin almasına olan opsiyonlar üçün). Bəzi hallarda isə hər iki amil: həm risk, həm də zaman əhəmiyyətli olur (məsələn, adi səhmlər) [12, s. 1].

Beləliklə, investisiya, dəyərin saxlanması və ya artırılması, və (və ya) gəlirlərin müsbət kəmiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə istənilən alətə pul vəsaitlərinin qoyuluşudur. Qeyd etmək lazımdır ki, sərbəst pul vəsaitləri investisiya deyil, çünki nağd vəsaitlərin dəyəri inflyasiya əsasında azala bilər və onlar heç bir gəlirin əldə edilməsini təmin etmir [13, s. 10]. Bu baxımdan, pul vəsaitləri gəlir və ya sosial səmərə götürmək məqsədilə müxtəlif alətlərə və ya obyektlərə qoyulduqda investisiyaya çevrilirlər. Bütövlükdə, mikroiktisadi baxımdan, investisiya cari istehlakla deyil, gələcək istehlakla bağlı məqsədlərin əldə edilməsinə yönəldilən vəsaitlərdir və onu şərti olaraq aşağıdakı tiplərə bölmək olar [14, s. 15]:

- fiziki kapitalla, o cümlədən avadanlıqlara, maşınlara, bina və infrastruktura investisiya;
- insan kapitalına, o cümlədən təhsilə investisiya;
- texnologiyaya, o cümlədən elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə investisiya;
- maliyyə aktivlərinə, o cümlədən səhmlərin, istiqrazların və digər maliyyə alətlərinin alınmasına investisiya.

Fiziki kapitalla investisiya real investisiya, maliyyə aktivlərinə investisiya isə maliyyə investisiyaları adlanır. Yeni real investisiyalar maddi cəhətdən hiss oluna bilən aktivlərə, məsələn torpaq, avadanlıq, zavodlara investisiyalar formasında olur, maliyyə investisiyaları isə kağızda yazılmış kontraktları, məsələn, adi səhmləri və istiqrazları əks etdirir. Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir [10]. Kapital qoyuluşları real investisiyaların əsas hissəsini təşkil edir. Kapital qoyuluşlarına tikinti-quraşdırma işlərinə, müxtəlif maşın və avadanlıqların, əsas fondlara aid olunan alət və inventarların alınmasına, tikinti obyektlərinin layihələndirilməsi ilə əlaqədar olan geoloji-kəşfiyyat, axtarış və gələcək tikintinin əsaslandırılmasına, tikinti üçün torpaq sahəsinin ayrılması, tikilən müəssisə üçün kadrların hazırlanması və onun idarə heyətinin saxlanılmasına sərf edilən xərclər daxil edilir [15, s. 394]. Primitiv iqtisadiyyatlarda investisiyanın əsas hissəsi real investisiyaların payına, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda isə maliyyə investisiyalarının payına düşür [12, s. 1].

İnsan kapitalı konsepsiyası amerika iqtisadçıları T.Şulç, C.Kendrik və digərləri tərəfindən 20-ci əsrin 60-cı illərində hazırlanmağa başlanmışdır [16, 17]. İnsan kapitalının müasir konsepsiyasının əsasını H.Bekerin tədqiqatları formalaşdırmışdır [18]. İnsan kapitalı insanların iqtisadi və sosial fayda verən fərdi biliyini, verdişini və digər xüsusiyyətlərini təcəssüm etdirir. Bilik, bacarıq, səriştə və verdiş əsasən öyrənmə və əmək təcrübəsi vasitəsilə qazanılır, həm də təbii qabiliyyətlərlə də müəyyən olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, insan kapitalı ilə bağlı fikirlər əvvəllər də mövcud olmuşdur. Belə ki, ingilis iqtisadçısı A.Marşal qeyd edirdi ki, «təhsil tanınmadan ölə biləcək çoxlu insanların öz potensial qabiliyyətlərini açmağa imkan vermişdir. Bir böyük sənaye kəşfinin iqtisadi faydası isə böyük bir şəhərin təhsili üzrə xərcləri ödəməyə tamamilə kifayət edir» [3, s. 294].

İnsan kapitalı nəzəriyyəsi gələcəkdə rifahın yaxşılaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən insan kapitalına investisiyanın səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Güman edilir ki, həm xərclər, həm də belə investisiya qoyuluşunun ödənməsi müxtəlif formalarda mövcud olur. İnsan kapitalının formalaşması üçün birbaşa xərclərə kitablar, təhsil haqqı, istiqrazların və ssudaların ödənilməsi və s.; dolay xərclərə əldə edilməsi mümkün olan, lakin təhsil almaqla əlaqədar qazanılmamış gəlirlər aid edilir. İnvestisiya qoyuluşlarının birbaşa ödənməsi bu ali təhsili olmayan işçi ilə təhsilli işçinin əmək haqları arasındakı fərqdən gələcəkdə daxil olan əlavə axınıdır, dolay ödənməsi isə bu əməyin yaxşılaşdırılmış şəraiti, karyera perspektivi, sosial təminat, daha yüksək sosial və ictimai status və s. kimi ixtisaslı işçilərin əldə etdikləri pulsuz əlavə faydadır. Tədrisin gedişatında yığılmış insan kapitalı özündə əmək haqqının potensial artımını əks etdir.

Bununla yanaşı, Amerika iqtisadçısı C.Klark qeyd edirdi ki, «kapitalın tərkibinə istehsal vasitələri aiddir və onlar həmişə konkret və maddidir. Biz işçilərin əldə edilmiş qabiliyyət və bacarıqlarını məhsuldar sərvətin mövcud fondunun bir hissəsi kimi qəbul etmirik. İnsan faydalı peşə üçün təlim və ya təhsilə pul xərcləməsi hesabına özünün kapitalını artırma bilməz. Bu zaman onun əldə etdiyi şey, sözsüz ki, onun məhsuldar qüvvəsini artırır və həmçinin bu şeyi əldə edərkən o, müəyyən məhrumiyyətlərə əməl etməyə məcbur olur. O, əvvəlkinə nisbətən daha çox istehsal etmək bacarığına malik olması üçün özünü müəyyən məmnunluqdan məhrum edir. Bu baxımdan, qəbul edilməlidir ki, texniki təhsilə pul xərclənməsi ilə əmək alətlərinin alınmasına pul xərclənməsi arasında müəyyən oxşarlıq vardır. Lakin bu termini istifadə edərkən, biz dəqiq şərhçi kimi təkid edəcəyik ki, insanın istehsal məqsədləri üçün istifadə etdiyi özünün keyfiyyət xüsusiyyətləri kapitala daxil deyildir [8, s. 72]. Bu yanaşma aşağıda bir daha geniş şəkildə izah ediləcəkdir.

4. Makroiqtisadi yanaşma

İngilis iqtisadçısı A.Marşal qeyd edir ki, ictimai nöqtəyi-nəzərdən kapitalın hissələri kimi torpaqdan başqa gəlir gətirən bütün şeylərə baxmaq olar ... burada «torpaq» dedikdə, gəlir gətirən təbii ehtiyatlar, balıq vətəgələri və s. təbiətin verdiyi sərvətlər

aidir [3, s. 140]. Makroiqtisadi baxımdan, ölkənin ümumi daxili məhsulunda məcmu investisiya xərclərinə əsas kapitala investisiya, mənzil tikintisinə investisiya və ehtiyatların artırılmasına investisiya qoyuluşları daxil edilir [19, s. 214]. Ümumi qayda belədir ki, müxtəlif insanlar arasında mövcud aktivlərin yenidən bölgüsünə səbəb olan satın almalar iqtisadiyyat üçün investisiya deyildir. Makroiqtisadçılardan istifadə etdikləri mənada investisiya, yeni kapitalın yaradılmasını nəzərdə tutur [20, s. 120]. Bu baxımdan, heç də mikroiqtisadi səviyyədə ayrı-ayrı insanlar və ya firmalar tərəfindən edilən bütün investisiyalar, makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdə, yeni bütövlükdə milli iqtisadiyyat baxımından investisiya hesab edilmir. Buna görə də maliyyə investisiyaları, əsasən, makroiqtisadi baxımdan investisiyanın həcminə daxil edilmir. Bu investisiyalar əsasən aktivlərin yenidən bölgüsünə və ya əsas kapitalın yaradılmasına investisiyanın maliyyələşdirilməsinə vəsaitlərin cəlb edilməsi üçün həyata keçirilir.

Bütövlükdə, kapitalın müəyyən edilməsi və onun hesablanması metodunun müəyyənləşdirilməsi həm siyasət qərarlarının hazırlanması, həm də kapitalla bağlı məsələlərin araşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Milli Hesablar Sisteminin yaradılması makroiqtisadi səviyyədə «kapital» anlayışına mövcud yanaşmaların sayını məhdudlaşdırmışdır.

Bununla belə, bu məsələlərlə əlaqədar hələ də, mübahisəli fikirlər mövcuddur. Milli Hesablar Sistemində ümumi yığma, cari dövrdə iqtisadi vahidlər tərəfindən əldə edilmiş, lakin həmin dövrdə istehlaka yönəldilməmiş mal və xidmətlərin yığımı daxildir. Ümumi yığım əsas kapitalın ümumi yığımını, maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsinə və qiymətlilərin xalis əldə edilməsini özündə birləşdirir. Maddi dövriyyə vəsaitlərinin ehtiyatlarının dəyişməsi istehsal ehtiyatlarının, bitməmiş istehsalın, hazır məhsulun və təkrar satılmaq üçün əmtəələrin dəyərinin dəyişməsinə əks etdirir. Qiymətlilər nə istehsalda, nə də istehlakda əsasən istifadə edilməyən və dəyər saxlanması məqsədilə alınan aktivlərdir. Qiymətlilərin xalis həcmi, qiymətli daşların və metalların, sənət əsərləri və s. kimi aktivlərin əldə edilməsindən onların reallaşdırılması və ya sıradan çıxmasının fərqi bərabərdir. Əsas kapitalın ümumi yığımı, hesabat ilində əldə edilmiş əsas fondların dəyərinin və istehsalın nəticəsi olmayan aktivlərin artan dəyərinin cəmindən onların reallaşdırılan və ya sıradan çıxan hissəsinin dəyərinin çıxılması əsasında müəyyən olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, sıradan çıxan əsas kapitalın dəyərinə əsas kapitalın istehlakı daxil deyildir. Əsas kapitalın ümumi yığımından onun istehlakını çıxdıqda, əsas kapitalın xalis yığımı alınır. Əsas kapitalın ümumi yığımı müxtəlif formalarda ola bilər və onların əsas tiplərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Yaşayış sahəsi (yaşayış evləri, mənzilləri və s.);
2. Digər bina və tikililər;
3. Maşın və avadanlıqlar;
4. Yetiştirilən aktivlər, bunlara meyvə, süd və s. kimi məhsulların istehsalı üçün dəfələrlə və ya fasiləsiz şəkildə istifadə edilən çoxillik əkinlər və mal-qara aiddir.
5. Qeyri-maddi aktivlər:
 - 5.1. faydalı qazıntıların kəşfiyyatına çəkilən xərclər;
 - 5.2. proqram təminatı xərcləri;

- 5.3. əyləndirici proqramlar, ədəbi-bədii əsərlərin orjinalları;
- 5.4. əsas fondlara aid edilən digər qeyri-maddi aktivlər.
6. istehsalın nəticəsi olmayan maddi aktivlərin yaxşılaşdırılmasına, o cümlədən torpağın, onun alt qatlarının və təbiət mənşəli digər aktivlərin yaxşılaşdırılmasına və onlardan istifadə etmək üçün hazırlanmasına (meliorasiya, qurutma, meşə sahələrinin, plantasiyaların, bağların və digər kənd təsərrüfatı yerlərinin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsinə və s.) çəkilən xərclər.
7. istehsalın nəticəsi olmayan aktivlərə mülkiyyət hüququnun verilməsi ilə əlaqədar xərclər.

Əsas kapitalın istifadəçiləri tərəfindən onun sahiblərinə əməliyyat lizinqi və ya başqa formada bağlanmış müqavilə əsasında müəyyən olunmuş müddət ərzində əsas kapitaldan istifadəyə görə ödədikləri haqq icarə haqqını təşkil edir. İcarə haqqı həm əsas kapitalın istehlakını, həm də onun dəyərində müvafiq olaraq faiz xərclərini və kapital sahibinin çəkdiyi istənilən xərci əhatə etməlidir. Əsas kapitalın xüsusi və ya icarəyə götürülən olmasından asılı olmayaraq, onlara icarə haqqı müəyyən olunur. İstənilən anda əsas kapitalın dəyəri onun qalan istismar müddəti ərzində əldə ediləcək icarə haqlarının cari dəyəri, yəni gələcək icarə ödənişləri axınlarının diskontlaşdırılmış dəyəri ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan, əsas kapitalın cari dəyəri onun istifadəsindən gələcəkdə əldə ediləcək faydalarını həcmində görə müəyyən olunur. Buna görə də, əsas kapitalın istehlakı ilə amortizasiya ayrımları arasında əhəmiyyətli fərq mövcuddur.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən amortizasiya ayrımlarının əsas fondların ilin sonuna ilkin qalıq dəyərində görə hesablanır [21]. Belə hesablama keçmişdə əsas kapitalın alınmasına və ya yaradılmasına çəkilmiş xərclərin istehsal edilən məhsulun maya dəyərində aid edilməsi mexanizmini əks etdirir. Milli Hesablar Sistemində isə əsas kapitalın istehlakı gələcəkdə əldə ediləcək faydalar əsasında müəyyən edilir. Əgər əsas kapitala aid olan aktivlər üzrə əsas kapitalın istehlakını müəyyən edilməsi mövcud amortizasiya normaları əsasında həyata keçirilirsə, onda əsas kapitalın ilkin dəyəri cari dəyərə çevrilməlidir.

Müasir iqtisad elmində ölkə miqyasında yaradılan məhsul və xidmətlərin son istehlaka, aralıq istehlaka və kapitalın ümumi yığılmasına bölünməsinin uçotu məsələsi ciddi problem kimi qarşıda durur. Məsələn, müəssisələrdə kadrların hazırlanmasına, elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinə, bazarların öyrənilməsinə, reklama çəkilən xərcləri, mahiyyətinə görə (mikroiqtisadi baxımdan) aralıq xərclərə aid etməmək də olar, bu xərclər müəssisədə istehsalın səmərəliliyini və onun istehsal və satış imkanlarını artırmaq üçün nəzərdə tutulur. Lakin kadrların hazırlanması, bazarların öyrənilməsi və s. bu kimi xərclər aktivlərin əldə edilməsinə səbəb olmur. Buna görə də, belə xərclər, gələcəkdə faydaların əldə edilməsinə səbəb olsalar da, aralıq istehlak kimi qəbul edilir. Biliklərin, vərdişlərin və ixtisasın əldə edilməsi insanların məhsuldar potensialını artırır və gələcək iqtisadi faydaların mənbəyidir.

Bu baxımdan, təhsilə qoyulan xərcləri də insan kapitalının artımına yönəldilən investisiya kimi, əsas kapitalın ümumi yığılmasına aid etmək olar. Lakin biliklər, vərdişlər, ixtisas sözün geniş mənasında aktivləri əks etdirsə də, onları əsas fondlara aid etmək olmaz. Belə ki, əsas fondlar istehsal edilmiş aktivlərdir (əsasən, maşın və avadanlıqlar,

binalar və digər maddi aktivlər və həmçinin bəzi qeyri-maddi aktivlər), bunlar da dəfələrlə və ya fasiləsiz şəkildə bir neçə hesabat dövründə (bir ildən çox) istehsalda istifadə edilir [4, s. 8]. Biliklər, vərdişlər, ixtisas istehsal edilmiş aktivlər deyillər, çünki bunlar təhsil və praktika yolu ilə əldə edilir ki, bu da öz-özlüyündə istehsal prosesi deyildir.

Məktəblər, institutlar, universitetlər və s. tərəfindən yaradılan təhsil xidmətləri şagird və tələbələr tərəfindən bilik və bacarıqların əldə edilməsi prosesində istehlak olunur. Təhsil aktiv kimi ayrı-ayrı şəxslərin şəxsiyyətində əks olunur. Belə aktiv başqasına verilə və ya əsasən müəssisənin balansında əks etdirilə bilməz. Təhsil aktiv kimi bu aktivə malik şəxslərdə əks olunur, onların işlədiyi müəssisəyə aid olmur (bəzi nadir hallar istisna olmaqla). Belə aktivin qiymətləndirilməsi müəyyən çətinliklərlə bağlıdır. Çünki ixtisaslı işçi tərəfindən alınan haqqın məbləği sərf edilmiş vaxtın və əməyin həcmindən asılıdır, aktivin sahibinə sadəcə bu aktivə sahibliklə əlaqədar olaraq ödənilən gəlir deyildir. Bu amil insan kapitalının digər kapitallardan fərqləndirir. Belə ki, kapitala sahib olan şəxs ona sahibliklə əlaqədar olaraq gəlir əldə edir. İxtisaslı işçi isə təkcə ixtisasa və ya müəyyən biliklərə sahib olmaqla deyil, bu biliklərdən istifadə edərək, əmək sərf etməklə gəlir əldə edir.

Həmçinin, son istehlak insanların fərdi və kollektiv ehtiyac və tələbatlarının bilavasitə ödənilməsi üçün məhsul və xidmətlərin istifadəsindən ibarətdir. Bir çox hallarda təhsil sahəsindəki xidmətlərin istehlakı da məhz bu məqsədlə həyata keçirilir. Təhsil, bu xidməti istehlak edən insanların rifah səviyyəsini və ümumi həyat səviyyəsini yüksəldir. Təhsil xidmətləri ilə yanaşı, səhiyyə xidmətlərinin, hətta qida məhsullarının istehlakı, mənzil təminatı insanların sağlamlığı və iş qabiliyyətini saxlamaları üçün zəruridir. Bu baxımdan, makroiqtisadi baxımdan insan kapitalının kapitalın ümumi yığımına aid edilməsi imkanları məhduddur və statistikada bu edilmir. Azərbaycanda mövcud Vergi Məcəlləsinə əsasən müəssisədə kadrların hazırlanmasına çəkilən xərclər cari xərclərin tərkibinə daxil edilir. Bununla yanaşı, təhsil sahəsində əsas fondların yaradılmasına çəkilən xərclər kapitalın ümumi yığımına daxil edilir [21].

Əsas kapitalın ümumi yığımı ilə aralıq istehlak arasında sərhəddi müəyyən etməyi çətinləşdirən məsələlərdən biri də əsas fondların təmiri, saxlanması və onlara texniki xidmətlə əlaqədardır. Müəssisələrdə cari texniki xidmət və təmir, əsas fondların saxlanması çəkilən xərclərin məqsədi əsas fondları işçi formada saxlamaqdan ibarətdir və aralıq istehlaka aiddir. Lakin əsas fondların əsaslı təmiri, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması onların istismar xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına, istehsal güclərinin və fəaliyyət müddətlərinin artırılmasına səbəb olur və bu xərclər əsas kapitalın ümumi yığımına aiddir. Praktikada cari təmirlə əsaslı təmir arasında fərq qoymaq çətinidir və bəzən bütün xərcləri əsas kapitalın ümumi yığımına aid edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində cari təmirlə əsaslı təmir arasında fərq qoyulmur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə görə hər il üçün gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məbləği binalar, tikintilər və qurğuların əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərinin 2 faizi, maşınlar, avadanlıq, hesablama texnikası və nəqliyyat vasitələrinin əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərinin 5 faizi, digər əsas vəsaitlərin əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərinin 3 faizi və köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan

əsas vəsaitlər üzrə sıfır faizi həddi ilə məhdudlaşdırılır. Təmir xərclərinin faktiki məbləği bu hədd ilə müəyyənləşdirilən məbləğdən az olduqda, gəlirdən təmir xərclərinin faktiki məbləği çıxılır. Əks halda yuxarıda müəyyən edilmiş məhdudlaşdırmadan artıq olan məbləğ cari vergi ilinin sonuna əsas vəsaitlərin qalıq dəyərinin artmasına aid edilir. Amortizasiya olunmayan, köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan əsas vəsaitlərin təmirinə çəkilmiş xərclər gəlirdən çıxılmaz və onların balans dəyərini artırır. Əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyəri sıfıra bərabər olduqda, təmir xərclərinin faktiki məbləği onların qalıq dəyərinə aid edilir və bu məbləğdən amortizasiya hesablanır [21]. Göründüyü kimi, Azərbaycanda vergi praktikasında cari təmirle əsaslı təmir arasında fərq qoyulmur. Bununla belə, ölkədə Milli Hesablar Sistemində əsaslı təmir xərcləri əsas fondların dəyərini artıran xərclərə aid edilir.

Firmalarda (müəssisələrdə) elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri məhsul və proses innovasiyalarının yaradılması məqsədilə həyata keçirilir. Bunlara isə elmi-texniki yenilik, istehsalda tətbiqilik, kommersiya baxımından reallaşdırılma imkanı kimi əlamətlər xasdır. İnnovasiyanın yaradılması prosesinə qoyulan investisiyalar yüksək riskli olmaları ilə fərqlənirlər. Çünki heç də bütün elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinə çəkilən xərclər innovasiyanın yaradılması ilə nəticələnmir, yəni mövcud ideya yeni və ya əhəmiyyətli şəkildə təkmilləşdirilmiş məhsul və proses innovasiyalarına çevrilmirlər. Həmçinin, bezi hallarda elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işləri nəticəsində yaradılan innovasiyalar iqtisadi cəhətdən səmərəli və kommersiya baxımından isə reallaşdırma imkanına malik olmurlar.

Bu baxımdan, firmanın elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri ilə əlaqədar çəkdiyi xərclərin nəticəsi kimi, onun məhsul və ya proses innovasiyalarını əldə etməsi qeyri-müəyyən olur. Belə şəraitdə, vergi qanunvericiliyində belə xərclərin əsas kapitalla investisiya kimi nəzərə alınması və cari xərclərə aid edilməməsi firmaların innovasiya fəaliyyətinə olan stimullarını azaldır. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində düzgün olaraq gəlir götürmək məqsədi ilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla) cari xərclərə aid edilmiş və bu xərclər əldə edilən gəlirdən çıxılır.

Bununla yanaşı, firmanın kənardan aldığı qeyri-maddi aktivlərə çəkdiyi xərclər investisiya kimi nəzərə alınır və bu aktivlər, istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10 faizədək, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərlə amortizasiya olunurlar. Bununla yanaşı, qeyri-maddi aktivlərin alınmasına və ya istehsalına çəkilən xərclər vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan gəlirinin hesablanması zamanı gəlirdən çıxılmışdırsa, həmin xərclər amortizasiya olunmalı qeyri-maddi aktivlərin dəyərinə aid edilmir. Belə yanaşma Milli Hesablar Sistemində də tətbiq edilir və elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinə sərf olunan xərclər aralıq istehlaka aid edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Vergi Məcəlləsinə əsasən əsas fondlara istifadə müddəti bir ildən çox olan və dəyəri 100 manatdan çox olan və Məcəllədə müəyyən olunmuş qaydada amortizasiya edilməli olan maddi aktivlər aiddir. Bunlara isə aşağıdakılar aiddir [21]:

- binalar, tikintilər və qurğular;
- maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası;
- nəqliyyat vasitələri;
- iş heyvanları;
- geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər;
- qeyri-maddi aktivlər;
- digər əsas vəsaitlər.

Əsas fondların yaradılmasına vəsait qoyuluşu əsas kapitala investisiya hesab edilir. Bununla belə, Vergi Məcəlləsi əsasən vergi bazasının müəyyən edilməsini nəzərdə tutur və bir sıra hallarda məhdudlaşdırıcı və ya stimullaşdırıcı vasitə kimi, ümumi iqtisadi yanaşmadan kənarlaşmalar da ola bilər. Məsələn, belə hala əsaslı təmir xərclərinin cari xərc kimi nəzərə alınmasını göstərmək olar. Həmçinin, Vergi Məcəlləsində vergi tutulan bazanı müəyyən edilməsi məqsədilə gəlirdən amortizasiya olunan aktivlər üzrə çıxılan məbləğləri müəyyən etmək məqsədilə əsas fondların tərkibi müəyyən edilir.

Bütövlükdə isə, Azərbaycanda mövcud uçot və vergitutma qaydalarına görə əsas kapitalın (əsas fondların) tərkibinin müəyyənləşdirilməsi Milli Hesablar Sisteminə yaxındır və ümumi iqtisadi prinsipləri özündə əks etdirir. Bir sıra kənarlaşmalar isə mikroiqtisadi və makroiqtisadi səviyyələrdə əsas kapitalın müəyyən olunmasının fərqlənməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, Vergi Məcəlləsi iqtisadi subyektlərin fəaliyyətini tənzimləyir və mikroiqtisadi səviyyəni əhatə edir.

Ehtiyatların miqdarının dəyişməsinin investisiya kimi nəzərə alınması onunla əlaqədardır ki, onların artması mahiyyətinə görə «istehlak olunmamış məhsulu» əks etdirir [22, s. 138]. Ölkədə ehtiyatların həcmi azalırsa, onda bu göstəricinin qiyməti mənfi olur və investisiya qoyuluşlarının azaldığını göstərir. Maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarına xammal və materiallar, bitməmiş istehsal və hazır məhsul aiddir.

Bütövlükdə, Milli Hesablar Sistemində əsas kapitala ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi, yəni əsas kapitalın ümumi yığımı müəyyən edilərkən aşağıdakı amillər nəzərə alınır:

1. Ölkə daxilində əsas kapitala aid olan aktivlərə mülkiyyət hüququnun dəyişdirilməsi ilə əlaqədar xərclər (məsələn, vəkillərə, daşınmaz əmlak ilə əməliyyatlar aparən agentlərə və digər vasitəçilərə ödənilən vəsaitlər, rüsumlar, komisyon ödənişləri, vergilər və s.) əsas kapitalın ümumi yığımını artırır. Bu zaman həm satanın, həm də alanın çəkdiyi xərclər nəzərə alınır;
2. Müəssisə tərəfindən onun əsas kapitalına aid olan uzunmüddətli istifadə məhsullarının (məsələn, minik avtomobilləri, kompyuterlər, mebellər və s.) ev təsərrüfatlarına satılması və ixracı ölkədə əsas kapitalın ümumi yığımını azaldır, əksinə belə məhsulların ev təsərrüfatlarından alınması və ya xarici ölkədən idxalı əsas kapitalın idxalını artırır;

3. Torpağın, faydalı qazıntı yataqlarının və s. bu kimi istehsalın nəticəsi olmayan aktivlərə mülkiyyət hüququnun dəyişdirilməsi ilə əlaqədar xərclər, birinci bənddə göstəriləndiyi kimi, əsas kapitalın dəyərini artırır. Bu zaman torpağın dəyəri əsas kapitala daxil edilmir; İstehsal edilməyən aktivlərə sahib olmaq hüququnun başqasına verilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflərə vəkillər, daşınmaz əmlak ilə əməliyyatlar aparan agentlər və digər vasitəçilər tərəfindən göstərilən xidmətlərin dəyəri, rüsumlar, komisiyon ödənişləri, vergilər və s. daxil edilir.
4. Hər hansı aktivin əsas kapitala aid edilməsi üçün onun fəaliyyət müddəti bir ildən yüksək olmalıdır. Həmçinin, azqiyətli əmək alətləri adətən əsas kapitala aid edilmirlər [24, s. 257]. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə görə istifadə müddəti 1 ildən və dəyəri 100 manatdan çox olan aktivlər əsas fondlara aid edilir. Bu baxımdan, dəyəri 100 manatdan aşağı olanlar maddi dövriyyə vəsaitlərinə aid edilir [21].
5. Hərbi gəmilər, təyyarələr, tanklar və s. bu kimi əmlak ölkənin əsas kapitalına aid edilmir. Bununla yanaşı, hərbi aerodromlar, doklar, yollar, xəstəxanalar və s. bu kimi hərbi obyekt və tikililər əsas kapitala aid edirlər. Çünki, bunlar mülki obyektlərlə eyni təyinatla malikdirlər. Praktikada nəqliyyat vasitələri, kompyuter, kommunikasiya avadanlıqları və s. bu kimi ikili təyinatı olan hərbi əmlak əsas kapitalın tərkibinə aid edilir.

Milli hesablar sistemində əsas kapitalın ümumi yığımina tikintinin hansı formada həyata keçirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, əgər tikinti ixtisaslaşdırılmış tikinti təşkilatı tərəfindən həyata keçirilirsə, onda yalnız təhvil verilən tikintinin həcmi əsas kapitala aid edilir.

Təhvil verilməyən yarımçıq tikintilər bitməmiş istehsala aid edilir. Əgər hər hansı obyekt satış məqsədilə yaradılsa, onda həmin obyekt tikintisi sona çatdıqdan sonra son istifadəçiyə satılmayana qədər əsas kapitala deyil, hazır məhsula aid edilir.

Bu baxımdan tikintinin əsas kapitala aid edilməsi üçün onun son istifadəçinin mülkiyyətinə verilməsi zəruridir. Bununla belə, əgər tikinti şəxsi istifadə üçün nəzərdə tutulubsa, onda hansı mərhələdə olmasından asılı olmayaraq o, əsas kapitala aid edilir.

Məsələn, ev təsərrüfatı şəxsi istifadə üçün özü tərəfindən bina tikirsə və bunun tikintisi ilin sonuna bitmirsə, belə bitməmiş tikinti əsas kapitala aid edilir. Yuxarıda qeyd edilənlər çoxillik əkmələrə və məhsuldar heyvanlara da aiddir.

Məsələn, bir illik tinglər yetişdirilib satılırsa, bunlar hazır məhsul ehtiyatı, bu tinglərdən ibarət bağ məhsuldar dövrünə çatmayıbsa, bitməmiş istehsala aid edilir.

İstehsalçı müəssisələrin anbarlarında olan investisiya məhsulları da əsas kapitala aid edilmir. Bu məhsullar son istifadəçilər tərəfindən alındıqdan sonra əsas kapitalın ümumi yığımina aid edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Milli Hesablar Sistemində əsas kapitalın ümumi və xalis ehtiyatı fərqləndirilir. Əsas kapitalın ümumi ehtiyatı istifadədə olan bütün əsas fondların bərpa dəyərlərinin (yəni bütün əsas fondların qiyməti yeni əsas fondların cari

qiymətinə bərabər götürülməklə) cəmi kimi, xalis ehtiyatı isə bu cari dəyərlərdən əsas fondların istehlakının toplanmış dəyəri çıxılmaqla, yəni əsas fondların bərpa qalıq dəyərlərinin cəmi kimi müəyyən olunur.

Beləliklə, makroiqtisadi səviyyədə investisiyanın həcmi ümumi yığımın formalaşmasına vəsait qoyuluşunu, iqtisadi aktivlərin xalis əldə edilməsini əhatə edir. Bununla belə il ərzində investisiya qoyuluşlarının həcmi ümumi yığımdan fərqlənə bilər. Bu əsasən ləğv edilən əsas fondların qalıq dəyəri ilə əlaqədardır. Belə ki, əsas kapitalın ümumi yığımı il ərzində əsas kapitalın ümumi ehtiyatının (əsas fondların istehlakını nəzərə almadan) artımını ifadə edir. Bu zaman əsas kapitalın ümumi ehtiyatı aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$K_t = K_{t-1} + \Delta K_t - KQ_t - \delta K_{t-1} \quad (2)$$

Burada K_t - t ilinin sonunda əsas kapitalın ümumi ehtiyatı;
 K_{t-1} - $t-1$ ilinin sonunda əsas kapitalın ümumi ehtiyatı;
 ΔK_t - t ili ərzində istifadəyə verilmiş əsas kapital;
 KQ_t - t ilində ləğv edilən əsas kapitalın qalıq dəyəri.

Beləliklə, tamamilə istehlak edilməmiş əsas kapitalın sıradan çıxdığı şəraitdə əsas kapitala investisiya qoyuluşları əsas kapitalın yığımından sıradan çıxan kapitalın qalıq dəyəri qədər çox olur. Bundan başqa, investisiya prosesi əsas kapitalın yaradılması prosesini əhatə edir və müəyyən dövr ərzində xərc axınlarını əks etdirir. Buna görə də, il ərzində əsas kapitala investisiya qoyuluşu ilə əsas kapitalın yığımı əhəmiyyətli şəkildə fərqlənə bilər. Bu bitməmiş tikintinin və ya son istifadəçiyə təhvil verilməmiş obyektin əsas kapitala aid edilməməsi ilə əlaqədardır. Belə şəraitdə əsas kapitala investisiyanın müəyyən hissəsi maddi dövriyyə vəsaitlərinin həcmində artımına səbəb olur.

Bununla belə, maddi dövriyyə vəsaitlərinin dəyişilməsinin həcmi adətən milli iqtisadiyyatlarda böyük olmur. Belə hal əvvəlki dövrdə mövcud olan bitməmiş tikintinin cari dövrdə əsas fond kimi istifadəyə verilməsi, cari dövrdə yaranan bitməmiş tikintinin isə əvvəlkinə kompensasiya etməsi ilə əlaqədardır.

Məcmu investisiya xərclərinə həm istehlak olunmuş kapitalın dəyəri, həm də kapitalın artımı (yeni kapitalın dəyəri) daxildir. Ölkədə istehlak olunmuş kapitalın həcmi qədər investisiya qoyuluşu sadə təkrar istehsalın baş verməsinə gətirib çıxarır. Geniş təkrar istehsalın baş verməsi üçün isə istehsal prosesində istehlak edilmiş kapitalın həcmindən əlavə xərclərin çəkilməsi vacibdir. Bu əlavə investisiya xərcləri xalis investisiya adlanır. Ölkədə məhz xalis investisiyanın həcmində artımın təmin olunmasına gətirib çıxarır.

Beləliklə, milli iqtisadiyyat çərçivəsində investisiya və kapitalın həcmində dəyişiklik qiymətləndirilməsi bir sıra çətinliklərlə əlaqədardır və bəzən bu subyektiv amillərdən də asılı olur. Bununla belə, investisiya və kapitala daxil olan komponentlərin dəyişiklik müəyyənləşdirilməsi həm təhlilin dərinliyi, həm də alınan nəticələrin mötəbərliyi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

5. Nəticə

İqtisadi ədəbiyyatda «investisiya» və «kapital» anlayışlarına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə müxtəlif yanaşmalar bu anlayışların müxtəlif səviyyələrdə ayrı-ayrı mənalar kəsb etməsi ilə əlaqədardır. Mikroiqtisadi baxımdan, investisiya cari istehlakla deyil, gələcək istehlakla bağlı məqsədlərin əldə edilməsinə yönəldilən vəsaitlərdir. Makroiqtisadi baxımdan isə, müxtəlif insanlar arasında mövcud aktivlərin yenidən bölgüsünə səbəb olan satın almalar iqtisadiyyat üçün investisiya deyildir.

Bununla yanaşı, milli hesablar sistemində əsas kapitalla investisiyanın həcmi əsas kapitalın yığımina bərabər olur. Çünki investisiya qoyuluşları hesabına yaranan bitməmiş tikinti maddi dövriyyə vəsaitlərinə aid edilir. Həmçinin makroiqtisadi səviyyədə insan kapitalının formalaşması və elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar xərclər investisiya qoyuluşlarına birbaşa daxil edilmir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Долан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономический модель. СПб, 1992, 448 с. [Dolan E.C., Lindsey D. Bazar. Mikroiqtisadi model. SPb, 1992, 448 s.]
2. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Наука, 1962, 784 с. [Adam Smit. Xalqların sərvətinin, təbiətinin və səbəblərinin tədqiqatı. M.: Nauka, 1962, 784 s.]
3. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.1. М.: Прогресс, 1993, 350 с. [Marşall A. İqtisad elminin prinsipləri. T.1. M.: Progress, 1993, 350 s.]
4. Система Национальных Счетов 1993. Нью-Йорк, United Nations, 1998, 724 с. [Milli Hesablar Sistemi 1993. Nyu-York, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 1998, 724 s.]
5. Бем-Баверк Е. Капитал и прибыль. История и критика теорий процента. М.: Директмедиа Пабблишинг, 2008, 830 с. [Bem-Baverk E. Kapital və mənfəət. Faiz dərəcəsi nəzəriyyəsinin tarixi və tənqidi. M.: Direktmedia Pablişinq, 2008, 830 s.]
6. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. М.: Изограф, 2000, 448 с. [Valras L. Xalis siyasi iqtisadın elementləri. M.: İzograf, 2000, 448 s.]
7. Fisher I. The nature of capital and income. New York, The Macmillan Company, 1906, 427 p. [Fişer İ. Kapital və gəlirin təbiəti. Nyu York, The Macmillan Company, 1906, 428 s.]
8. John Bates Clark. The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits. New York: Macmillan, 1908, 254 p. [Con Beyts Klark. Sərvətin paylanması: Əməkhaqqının, faiz və mənfəətin nəzəriyyəsi. NyuYork: Makmillan, 1908, 254 s.]
9. Hicks J.R. Capital and Time: A Neo-Austrian Approach. London: Oxford University Press, 1973, 214 p. [Hiks C. R. Kapital və zaman: Yeni Avstriya yanaşması. London: Oksford Universitetinin Nəşriyyatı, 1973, 214 s.]

10. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il.
11. J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches. "Quarterly Journal of Economics", 1965. Vol. 79, N 4. Nov. P. 509-536. [C.Hirşleyfer. İnvestisiya qərarı və qeyri-müəyyənlik: Seçim nəzəriyyəsi baxımından yanaşmalar. "Quarterly Journal of Economics", 1965. 79-cu cild, N 4. Noyabr. s. 509-536.].
12. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции. М.: ИНФРА-М, 2003, 1028 с. [Şarp U., Aleksander Q., Beyli C. Investisiyalar. M.: İNFRA-M, 2003, 1028 s.].
13. Гитман Л., Джонк М. Основы инвестирования. М.: Дело, 1997, 1006 с. [Qitman L., Conk M. Investisiyanın həyata keçirilməsinin əsasları. M.: Delo, 1997, 1006 s.].
14. Кадочников С.М. Прямые зарубежные инвестиции: микроэкономический анализ эффектов благосостояния. СПб.: Экономическая школа. 2002, 267 с. [Kadoçnikov S.M. Birbaşa xarici investisiya: maddi rifaha təsirlərin mikroiqtisadi təhlili. SPb.: Ekonomiçeskaya şkola, 2002, 267 s.].
15. Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı: Azərnəşr, 2005, 560 s.
16. Schultz T. Investment in Human Capital /American Economic Review, 1961, № 51.1, p. 1-17. [Şultz T. İnsan kapitalına investisiya /American Economic Review, 1961, № 51.1, s. 1-17.].
17. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его функционирование. М.: Прогресс, 1976, 275 с. [Kendrik C. ABŞ-in məcmu kapitalı və onun fəaliyyət göstərməsi. M.: Proqress, 1976, 275 s.].
18. Gary S. Becker (1993, 3rd ed.). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press, Chicago, 1964, 412 p. [Beker Qari S. İnsan kapitalı: xüsusilə təhsillə əlaqəli olaraq nəzəri və empirik təhlil. Çikaqo, Çikaqo Universitetinin nəşriyyatı, 1975, 412 s.].
19. Албегова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В. Государственная экономическая политика. М.: Дело и Сервис, 1998, 320 с. [Albeqova İ.M.: Yemçov R.Q., Xolopov A.V. Dövlətin iqtisadi siyasəti. M.: Delo i Servis, 1998, 320 s.].
20. Мэнькю Н.Г. Макроэкономика. М.: Изд-во МГУ, 1994, 736 с. [Menkyu N.Q. Makroekonomika. M.: MDU-nun nəşriyyatı, 1994, 736 s.].
21. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2009-cu il 19 iyun tarixinə edilmiş əlavələr və dəyişikliklərlə).
22. Макконелл К.Р., Брю С.Л., Экономикс: принципы, проблемы и политика. М.: ИНФРА-М, 2003, 972 с. [Makkonell K.R., Bryu S.L., Ekonomiks: prinsipləri, problemləri və siyasət. M.: İNFRA-M, 2003, 972 s.].
23. System of National Accounts 2008. New York, United Nations, 2009, 722 p. [Milli Hesablar Sistemi 2008. Nyu-York, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 2009, 722 s.].

Ахмедов Бахыш Сабир оглы

доктор философии по экономике

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

**Сущность понятий «инвестиции» и «капитала»:
микро и макроэкономические подходы**

Аннотация

Целью написания статьи является уточнение понятий «инвестиция» и «капитал». Так, в экономической литературе эти термины применяются в совершенно различных значениях и иногда используются без их четкого определения. Для достижения поставленной перед исследованием цели были использованы методы сравнения, системного подхода, анализа и синтеза. В результате проведенного исследования была уточнена сущность понятий «инвестиция» и «капитал», определены элементы, входящие в состав инвестиций и капитала как на макро-, так и микроэкономическом уровнях. Положения статьи имеют важное значение с точки зрения более полного осмысления вопросов инвестиций и накопления капитала. Исследования показывают, что в работах, связанных с инвестициями и капиталом термины «инвестиция» и «капитал» используются в различных значениях. Данная исследовательская работа уменьшит подобные различия в подходах. Здесь впервые в более широком смысле были изложены проблемы, связанные с определением этих терминов, уточнены их сущность.

Ключевые слова: *инвестиция, капитал, накопление капитала, налоговое законодательство*

Мəqələ redaksiyaya daxil olmuşdur: 22.11.10.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 06.11.10.

Çapa qəbul olunmuşdur: 12.01.11.